

UŠPONI I PADOVI, DOMAŠAJI I PROMAŠAJI... I ONO ŠTO SMO ZABORAVILI

Razgovor sa Aleksandrom Jovićević, Skajp – 18. april 2020 – od 17 do 19 časova

Milena Dragičević Šešić:

Jedan od razloga da upišeš dramaturgiju je u stvari bila...

Aleksandra Jovićević:

...inspiracija američkom savremenom kulturom. To se odnosi na sve što se davalo u pozorištu, pa i šire od toga u Beogradu tih godina, krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih: savremeni pozorišni repertoar, pa filmovi koji su prikazivani na FEST-u, predstave na BITEF-u, a na samim studijama kontakt sa profesorima poput Slobodana Selenića i, pre svega, Dragana Klaića, koji nam je služio kao inspiracija da neko tako mlad može da postane profesor i koji je kao doktor nauka došao direktno sa Jejlja, jednog takvog svetskog univerziteta, i doneo nam dah novine, savremene američke kulture postmodernizma. Ta kultura je u stvari produkt raznih mešavina, pre svega za vreme Drugog svetskog rata, kada su iz Evrope pobjegli toliki intelektualci i predstavnici istorijske avangarde i izvršili uticaj na savremenu američku kulturu i njen razvoj. Za mene, najviše i pre svega bio je interesantan taj period američke neoavangarde, od pedesetih godina u teatru, u umetnosti performansa, u slikarstvu, u muzici, plesu... Džon Kejdž, Mers Kaningem, Robert Raušenberg, Joko Ono, Džoan Džonas, Living Teatar, Performing grup...znaš i sama. Za mene je to uvek bilo naj, nešto što me je najviše privlačilo. I onda, zahvaljujući Draganu Klaiću, došla sam i ja na ideju da upišem doktorske studije u Americi, Evropa me gotovo nije ni interesavala... A nešto pre toga, sredinom sedamdesetih, moj tata koji je bio primarijus na klinici za Majku i dete, i načelnik oftalmološkog odeljenja tamo, dobio je stipendiju USCA stipendija za lekare, tako da je i on bio šest meseci u Americi, oblizeći njihove najpoznatije očne klinike i vratio se potpuno očaran Amerikom i uneo je taj duh i dah u našu kuću i porodicu. U Njujorku je živio moj ujak, neuropsihijatar i psihoanalitičar, Dr Dušan Kosović, tako da su on, moj tata i Dragan Klaić, bili presudni za moj odlazak u Ameriku.

Milena Dragičević Šešić:

I Selenić, njega si pominjala na početku razgovora...

Aleksandra Jovićević:

Jeste. Pokušavam da se setim kakva je bila procedura da se upišem na poslediplomske... Američki kulturni centar je bio, to je jako važno reći, pravo kulturno stecište, u kome su mogle da se čitaju knjige i da se slušaju ploče, mogao si i da ih nosiš kući, koliko se sećam. Oni su tamo imali debele knjižurine sa listama univerziteta, kao i humanističkih i umetnilkih odseka... I tamo smo polagali ispite potrebne da bi se upisali na poslediplomske studije u Americi.

Milena Dragičević Šešić:

Jeste. I ja sam, recimo, bila pretplaćena na časopis *Pregled*, koji je Američki kulturni centar izdavao.

Aleksandra Jovićević:

Tako je, tako je. A zahvaljujući tom kulturnom centru i razgovorima sa Klajom, došla sam na ideju da se upišem na poslediplomske u Americi. Konkurisala sam na nekoliko univerziteta, na sve sam bila primljena. Čak sam i na Berkliju bila dobila stipendiju, ali, opredelila sam se za Njujork. Kako sam bila suviše mlada, 23-24 godine, činilo mi se da je Kalifornija previše daleko;

UŠPONI I PADOVI, DOMAŠAJI I PROMAŠAJI... I ONO ŠTO SMO ZABORAVILI

a i zbog mog tadašnjeg muža jer smo zajedno hteli da idemo u Ameriku, a Amerika je za sve nas pre svega bio Njujork. I u Njujorku sam imala izbor između Columbia University i New York University, ali sam se opredelila za New York University upravo zato što je na njemu postojao odsek koji se zvao Department of Performance Studies, na kome su predavači bili Ričard Šekner, Džulijan Bek, Džudit Malina, Grotovski, Piter Bruk, Robert Vilson, Lori Anderson...

Milena Dragičević Šešić:

Svi oni?!

Aleksandra Jovičević:

Da, da. Oni su gostovali najčešće kod Šeknera na predmetu, ali Džulijan Bek i Džudit Malina su imali i svoj poseban kurs. Grotovski je gostovao kod Šeknera, i Robert Vilson i tako... Lori Anderson je došla da nam drži čas...

Milena Dragičević Šešić:

To je dakle bila fenomenalna mogućnost za upoznavanje američke avangarde.

Aleksandra Jovičević:

Fenomenalno je bilo. Niko nije imao pojma o čemu se radi zato što je termin: Performance Studies tada zvučao kao nešto potpuno subverzivno i novo... niko nije imao pojma o čemu se radi! Proučavala se "Estetika svakodnevnog života", religiozni obedi i savremeni teatar i ples, folklor, studenti su mogli da biraju predmete, pored nekoliko obaveznih, kao npr "Issues in Performance Studies" koje su nas uvodile u metodologiju studija i nove teorijske pojmove. No nesumnjivo je bila reč o akademskoj avangardi, baš zato što su ti umetnici -- pripadnici američke neoavangarde, kako je to Šekner opisao u nekoliko svojih knjiga, onog trenutka kada je došlo do entropije i čak do nekog zasićenja neovangardom, a pre svega zbog nemogućnosti da opstanu više na savremenoj sceni, polako su se povukli na univerzitete i univerziteti su postali ambijenti gde su ti umetnici nastavili da rade i da sarađuju, ne samo između sebe, nego i sa studentima i da tako, naravno, edukuju nove generacije umetnika i stvaralaca. To je bio jako važan trenutak zato što su upravo pripadnici američke neoavangarde došli na univerzitete i pre svega na New York University koji je bio u srcu Njujorka, Grinič vilidža, oko Vašington skvera i tako dalje...

Imali smo najznačajnije umetnike kao predavače, ali i teoretičare poput Majkla Kirbija, Bruksa Maknamare, Herberta Blaua, Karla Vebera... Kasnije je došla Pegi Felan, nešto kasnije Andre Lepeki, ali to je sad možda manje bitno. Najbitnija je činjenica da se ta vrsta studija koja se zove Performance Studies odvijala u srcu Njujorka, gde si imao taj neposredni kontakt sa svim mogućim kulturnim sadržajima. Mislim da ne bi uspeh tih studija bio toliki da su se odvijale u nekom manjem gradu, negde na nekom kampusu...

Shvatila sam to kasnije kad sam 2006. došla na Jejl na Fulbrajtovu stipendiju. Jejl je pružao nešto sasvim drugo za neku drugu vrstu pozorišnih studija. To je dobra atmosfera za istraživače, za ljude koji istražuju prošlost ili istražuju nešto u laboratorijskim uslovima. Ali, ova sinergija koja je postojala između njujorške scene i univerziteta... bez obzira što su to bile srednje i kasne osamdesete, i što je preovladao postmodernizam ali još uvek su se dešavale mnoge stvari u alternativnim prostorima. Ti dodiri su bili itekako vibrantni, itekako i dalje živi, iako su

UŠPONI I PADOVI, DOMAŠAJI I PROMAŠAJI... I ONO ŠTO SMO ZABORAVILI

teoretičari poput Šeknera i Boni Maranka proglašavali kraj američke neoavangarde. Sećam se jedne ogromne polemike između Šeknera i Erike Munk u novinama u tom periodu koju je posle Šekner pretočio u jedan od svojih najčuvenijih tekstova, "Propast i krah američke avangarde", iako nije bilo još sve gotovo. To je vreme Lori Anderson, Roberta Vilsona, Vuster Grupe, Ričarda Foremana, Pine Bauš, Meredit Monk, Nam Džun Pajka, Endi Vorhola i njegove Fabrike. A tu su bili oni alternativni prostori poput St. Mark's Church, Brooklyn Academy of Music, La Mamma, CBGB ili Knitting factory ili PS1 koji je osnovan 1971...

Milena Dragičević Šešić:

A kasnije postaje deo MoME...

Aleksandra Jovičević:

Da, kao njegov prostor za eksperimentalnu i alternativnu umetnost. U to vreme još uvek je značajan i Vest Vilidž, iako se deo alternative preselio u Soho i Ist Vilidž (u kome sam živela i u koji nisu hteli da te voze taksisti jer je to takođe bila i era kreka koji se uredno dilovao po celom Ist Vilidžu koji je istovremeno bio prepun umetničkih galerija). Sad su se one preselile u Čelzi i Zapadni Menhetn, a Soho je kompletno džentrifikovan i pretvoren u ogranak Pete avenije sa svojim skupim radnjama i lofovima. Na Houston Streetu živeli su Robert Wilson i Laurie Anderson. Kad sam došla, sećam se da je bilo najnormalnije je bilo da vidiš Roberta Vilsona ili Filipa Glasa na ulici, u kaficu, o Vorholu da ne govorim. Za mene je sve izgledalo kao da igram u nekom filmu Martina Skorsezea koga sam takođe često videla (predavao je film na NYU, gde je i diplomirao) ili čak Roberta De Nira...

Milena Dragičević Šešić:

Šta će ljudi, prolaze...

Aleksandra Jovičević:

Super priču je ispričao Filip Glas u filmu, *The making off: Einstein on the Beach*¹. Dakle, kad je bila premijera predstave, *Einstein on the Beach*, mislim da je to bilo '76 ili '77, nije bitno, uglavnom su naišli na ravnodušnu publiku i Glas je nastavio da vozi taksi posle toga. Ali kad su ponovili *Einstein on the Beach* '84. ili '85 u Brooklin Academy Music, tek tada su doživeli globalni uspeh, jer je publika bila već senzibilizovana za tu vrstu diskursa, za tu vrstu teatra. *A nota bene*, to je jedna od možda prvih predstava koju sam gledala u životu koja je bila...

Milena Dragičević Šešić:

... inače koprodukcija BITEF-a.

Aleksandra Jovičević:

Za mene okidač, moja inicijacija na BITEF-u, i razlog zašto sam upisala Fakultet dramskih umetnosti. Sad se sećam dobro. To je jedna od onih predstava koje te obeležavaju za ceo život...

Milena Dragičević Šešić:

---

¹ *Einstein on the Beach: The Changing Image of Opera* (1986) Mark Obenhaus -

<https://www.dailymotion.com/video/xph2hm>

Einstein on the Beach: Robert Wilson / Philip Glass, documentary

<https://www.youtube.com/watch?v=bPLiaHfcsCo>

U SPON I PADOV, DOMAŠAJI I PROMAŠAJI... I ONO ŠTO SMO ZABORAVILI

...ko je ostao u sali - taj je bio oduševljen, među njima i ja.

Aleksandra Jovičević:

Tako je. Ljudi su izlazili, sećaš se, ali mi se tada nismo poznavale.

Milena Dragičević Šešić:

Ili si izlazio ili si bio oduševljen.

Aleksandra Jovičević:

Trajala je tri i po sata, ili četiri. Sledeći put kada je to ponovo bilo prikazivano, onda sam išla na Brooklyn Academy da je pogledam i to mi je ponovo bilo fenomenalno. Išla sam da potvrdim svoj utisak i bila sam zadovoljna što sam se našla na "licu mesta".

Milena Dragičević Šešić:

Na pravom mestu...

Aleksandra Jovičević:

Da.

Milena Dragičević Šešić:

Nema bolje predstave za te studije, za Performance studies...

Aleksandra Jovičević:

Iako, moram priznati da sam bila u dilemi između Tisch School of Arts na NYU i Kolumbija univerziteta, zato što je na Kolumbiji predavao Alan Šnajder koji je bio reditelj koji je saradivao sa Beketom jako puno. A bilo je i nekih drugih veoma poznatih imena. Sem toga Kolumbija je u celini bio mnogo prestižniji univerzitet, a verovatno je još uvek, no ovo što se dešavalo na NYU to je bilo sasvim novo... Tisch School of the Arts pa onda njegov odsek Performance Studies, rađanje jedne nova akademske discipline upravo tog trenutka. Nisam ni znala da je taj odsek bio osnovan tek dve-tri godine pre mog dolaska, i da se pre toga zvalo Drama department i da su ga oni tek bili prozvali Performance Studies. Bila mi je fascinantna ta mešavina akademskih i umetničkih disciplina...

Milena Dragičević Šešić:

Kako god okreneš bio je dobar izbor.

Aleksandra Jovičević:

Zadovoljna sam tim izborom, iako o tome nikad pre nisam razmišljala o tome na taj način. Valjda me je ovaj razgovor s tobom na to podstakao. Performans, umetnost performansa, performativnost su me oduvek privlačili, pa evo i sad na univerzitetu La Sapienza u Rimu, trideset godina kasnije spremam predavanja iz te oblasti, poslediplomski kurs mi se zove *Estetika i politika performansa* i sad baš proučavam knjigu čuvene istoričarke umetnosti, Amelije Džons, "Perform. Repeat. Record", neka vrsta istorije umetnosti performansa, ali i dodirnih umetničkih disciplina, kao plesa, muzike, teatra, pa i slikarstva...

Milena Dragičević Šešić:

UŠPONI I PADOVI, DOMAŠAJI I PROMAŠAJI... I ONO ŠTO SMO ZABORAVILI

Jeste, interstimulacija umetničke scene je strašno važna.

Aleksandra Jovićević:

Da, to je možda najbitnije. Zahvaljujući svim tim umetnicima i teoretičarima imala je ogroman značaj za razvoj nove akademske discipline, studija performansa, koje su posle doživele procvat pod uticajem postfeminizma, queer studija, postkolonijalizma, itd... A bitno je reći, da je taj američki akademski sistem fenomenalan. Postoji neka šala, najbolji su nemački zatvori i američki univerziteti, ali ne daj bože da permutuješ to, odnosno nemačke univerzitete i američke zatvore. Ali stvarno je tako, najbolji univerziteti su Americi, bez premca. Mada moram da priznam da mi smeta činjenica da su profesori i studenti previše izolovani na kampusima i da komuniciraju međusobom. To je možda nešto što mi smeta inače u američkom društvu, ta neka vrsta segregacije, da stari ljudi žive na Floridi, mladi ljudi u centru gradova, srednja generacija u predgrađu. Tako i akademski svet komunicira u jednom paralelnom svetu bez dodira sa ostatkom američkog društva, ali u saradnji sa evropskim intelektualcima. Prvo je recimo bila Frankfurtska škola na New School of Social Science, a posle tokom osamdesetih i prodor tzv francuske teorije na sve odseke humanistike.

Milena Dragićević Šešić:

Prvi put su osamdesetih i prodrle.

Aleksandra Jovićević:

Tako je, Roland Barthes, Michel Foucault, Jacques Lacan, cela ta ekipa strukturalista i to je bilo jako bitno. I baš zato su Performance Studies bile interesantne, jer ne samo da su privukle umetnike, već i teoretičare koji su bili jako pod uticajem pre svega, Barta, Fukoa i Lakana. Pa onda i Deride, naravno, i Žil Deleza i tako dalje, iako su oni stigli na američke univerzitete malo kasnije. To su sve bila nova imena. Meni se tad činilo da su oni već bili stari i afirmisani, a u stvari sad kad ih ponovo proučavam shvatam kakva je to bila snažna teorijska ekspanzija... Ima jedna fantastična knjiga François-a Cusset-a koja se zove "French Theory" koja opisuje koliko je francuska teorija osamdesetih izmenila odseke humanistike u Americi. Npr francuski postukturalisti su imali neizmeran uticaj i na Judith Butler, jednu od najvećih savremenih filozofkinja, itd.

Milena Dragićević Šešić:

Kod nas je francuska teorija stigla ranih sedamdesetih, tako da smo je već tada mi čitali... Sećam se, Fukoova *Arheologija znanja* kod nas je prevedena u Nolitovoj biblioteci *Sazvežđa*; bio je preveden i Rolan Bart - *Mitologike*... Pošto sam ja stigla u Pariz novembra '76., imala sam dvadeset dve godine, a u tim godinama, ne znaš još dosta teorije, i sećam se kad mi je stariji kolega, Miodrag Lekić rekao, hajde idemo da slušamo Fukoa i Barta u Kolež d Frans, tad sam mislila, jer u Beogradu ih je pratio ogroman respekt, da su to neki neviđeno stari ljudi. Oni su već u Srbiji imali oreol velike slave, a da tad nisu još toliko bili poznati u engleskom govornom području, ili nisu bili dobro prevedeni. Naročito je to bilo karakteristično za Gija Debora, čiji je tek treći engleski prevod *Društva spektakla*, koji je stigao tek devedesetih, mogao da se razume. Prethodna dva prevoda na engleski niko nije razumeo, prosto je bio loš prevod, a Bart i Fuko su imali sreće da imaju dobre prevodioce tako da su „uleteli“ odmah u akademsku orbitu.

Aleksandra Jovićević:

UŠPONI I PADOVI, DOMAŠAJI I PROMAŠAJI... I ONO ŠTO SMO ZABORAVILI

Nisam to znala. Kad smo mi bili na dramaturgiji, koliko god smo imali super profesore, oni su se striktno držali istorije pozorišta i drame, kao i teorije dramskog pisanja. Selenić nam je predavao avangardnu dramu, ali samo iz vizure nekog ko je pisac, dramaturg, nije bilo ni teorijskog ni interdisciplinarnog okvira. Malo Đerđ Lukač i Rejmond Vilson i to je sve... naravno pored Aristotela, Didroa i Brehta.

Milena Dragičević Šešić:

Teorijske studije...

Aleksandra Jovičević:

...iz nekog drugog ugla, filozofskog, sociološkog. Zato je Klaja studentima bio interesantan jer je uveo neku drugu vrstu diskursa koji je bio interdisciplinarnan. Od njega sam prvi put čula i za Žana Divinjoa iako je ta knjiga kod nas bila prevedena, *Sociologija pozorišta* koja je jedna fenomenalna knjiga i dalje.

Milena Dragičević Šešić:

Ali, evo kad sam otišla na studije u Francusku, meni je Divinjo bio prvi na listi mogućih profesora. Stavila sam kao predloge za studije tri fakulteta, ali mi tad nismo konkurisali za fakultet, nego konkurišeš za stipendiju pa kad odeš tamo 1. novembra upisuješ fakultet ili ne upisuješ i biraš status „slobodnog istraživača“. Tako je meni bio prvi Divinjo (Sorbona 1) na listi, drugi je bio Žofr Dimazdije (Sorbona V) a treći mi je bio Andre Vensten i Pariz 8, na kojem je inače bio i Lakan i mnogi „subverzivni“ mislioci. Međutim, Pariz 8 je bio najotvoreniji i tako su meni u KRUS administraciji kazali, ma idite vi pravo na Pariz 8, tamo će odmah da vas prime i sve ćete lako da sredite... Nisam ni mislila da imam pravo da zahtevam, te tako odem i upišem se kod Andre Venstena na department Teatar koji u tom trenutku otvara novi smer „filijer“ socio-kulturne animacije, pa sam tako završila i dobila D.E.A. sa tog odseka. Ipak, naredne godine se upisujem kod Dimazdijea na Sorbonu V, jer je Pariz 8 bio čisto levičarsko politički, a to meni tada nije bilo toliko blisko. Dolazeći iz Jugoslavije, posmatram svoje kolege Francuze kako idealizuju Albaniju, trockiste, formiraju trockističke grupe i meni se obraćaju kao revizionisti. I stvarno, to sam imala priliku da vidim na licu mesta, da doživim. Tamo sam, na Parizu 8, bila najbolji student, a kad sam prešla na Sorbonu, odjednom sasvim drugačija situacija: uči metodologiju, teoriju, čitaj... Baš to, ogromna teorijska razlika je bila. Pretpostavljam da si tako isto ti imala tamo u Americi, teorijsko obrazovanje, za razliku od našeg, gde je praksa i struka, dramaturgija ili organizacija, bila u centru pažnje....

Aleksandra Jovičević:

Jeste, bilo je i kod nas na FDU neke teorije, ali ovo na NYU je bilo nekako drugačije, nastava se oslanjala dosta na filozofiju, sociologiju, na antropologiju, estetiku, pozorišnu antropologiju, čiji je nosilac bio Šekner i u stvari je figura Šeknera prevladala, zato što je on bio praktičar ali istovremeno i teoretičar. Učili smo gomilu novih stvari, pogotovo iz antropologije, Kliforda Girca, pa onda Irvina Gofmana, pa Viktora Tarnera, s kojim je Šekner sarađivao, tako da je to stvarno bilo neverovatno. Moram da priznam da su i studije dramaturgije na FDU bile posebne jer nas je bilo svega šestoro na klasi, a toliko fenomenalnih profesora od Stanislava Bajića, Dušana Stojanovića do Selenića i Klaića. Imali smo i sociologiju kulture kod prof Milana Rankovića, ali on nije umeo da nam prenese interes za teoriju umetnosti, barem ne meni. I onda odlazak na posle-diplomske u Njujork, i to još na tako ekskluzivne studije.

UŠPONI I PADOVI, DOMAŠAJI I PROMAŠAJI... I ONO ŠTO SMO ZABORAVILI

Milena Dragičević Šešić:

Dok studiraš tebi se otvaraju vidici, a tek posle može to da se složi...

Aleksandra Jovičević:

Za ovo istraživanje, možda nije loše da se kaže, prvo, da je američki univerzitetski sistem bio užasno stimulativan... Baš sam pre neki dan pričala sa nekim kolegama, jer stalno debatujemo kako poboljšati nastavu i ispite onlajn, koju verovatno i ti držiš. Baš sam pomenula svojim italijanskim kolegama kako je bilo u Americi... ti odslušaš jedan kurs ili predmet i posle završetka, u roku od nedelju dana ili deset dana, koliko ti odredi profesor, moraš da predaš završni rad na zadatu temu, ponekad i po tvom izboru, i svi ispiti su bili pismeni, i ako ne položiš odmah kao da nisi odslušaš ta predavanja, nije bilo moguće prebacivanje ispita. Nego kao neka mašina, kao tenk, moraš da ideš dalje dok ne skupiš određeni broj bodova prvo za magistarski, a posle i da se uopšte kandiduješ za pisanje doktorata...

Milena Dragičević Šešić:

Nema ono aprilski, pa junski, pa može i septembar...

Aleksandra Jovičević:

Ne, nikako. Pa onda je postojala metodologija da moraš paralelno da čitaš materijale koje je profesor izdvojio za taj kurs, "on reserve" u univerzitetskoj biblioteci, jer nije bilo interneta kako to mi sada radimo. Svaki profesor je imao rider i za svaki čas si morao da se spremaš da bi uopšte razumeo o čemu profesor govori i da bi učestvovao u debati. I zato si dolazio spreman na ispit, razumeš...

Milena Dragičević Šešić:

Da, da, jer si čitao unapred...

Aleksandra Jovičević:

Jer si čitao unapred.

Milena Dragičević Šešić:

To ne mogu da ostvarim, ja zadam svojim studentima da pročitaju...

Aleksandra Jovičević:

Ja im to stalno govorim... Ali nema šanse, ni ovde u Italiji. Tek sam sad nešto postigla, što ranije nisam uspela, imala sam neki kurs onlajn gde su morali da čitaju i gledaju Handkea, Jelinek, Kantora, Beketa, itd. I onda sam im zadavala jednom nedeljno da napišu neki kratak rad kao reakciju na to što je pročitali i gledali. I radili su to, jer smo svi bili zaključani po kućama. Jedan student mi je napisao da mu je to spasilo život! Ali, dobro, to je samo sada mislim, retko kad da ti se desi da studenti čitaju tekstove paralelno sa nastavom.

Milena Dragičević Šešić:

To sad radim sa studentima iz Poljske, pa sam shvatila da sam sebi natovarila mnogo čitanja, već su četiri rada napisali koja sam morala da čitam...

UŠPONI I PADOVI, DOMAŠAJI I PROMAŠAJI... I ONO ŠTO SMO ZABORAVILI

Aleksandra Jovićević:

Nemoj da mi govoriš o tome, i ja sam morala da čitam svake nedelje po 25 radova... Još nešto sam htela da kažem, američki akademski sistem je bio praćen fantastičnim univerzitetskim i specializovanim bibliotekama i tom mogućnošću da dođeš do svih materijala. To je bilo pre digitalne ere i pre interneta. Govorimo o drugoj polovini osamdesetih, jer sam doktorirala '90, odnosno '91. pošto je u januaru bila odbrana...

Milena Dragićević Šešić:

To je dobro što si rekla, dala si mi šansu da ubacim fusnotu. Gordana Stokić Simončić, profesorka sa bibliotekarstva, bila je na Fulbrajtu i istraživala američke univerzitetske biblioteke i napisala rad o tome kako se desilo da su američke univerzitetske biblioteke postale najbolje biblioteke na svetu.

Aleksandra Jovićević:

Apsolutno.

Milena Dragićević Šešić:

To šta je ona našla, to je fantastičan primer i za neke druge stvari. Jedan lokalni bibliotekar, Džesi Šir (Jesse Hawk Shera), kome je posvetila celu knjigu², kada je Gagarin otišao u kosmos '61. seo je i napisao Kongresu pismo, da su Rusi prvi otišli zato što oni imaju fantastičan univerzitet, obrazovanje, biblioteke, da svi uče i tako dalje. I da su univerzitetske biblioteke ključ. I tada kongres, na primer, '62, donosi odluku da se pomogne razvoj neviđenih razmera ali samo univerzitetskih, ne i javnih biblioteka.

Aleksandra Jovićević:

Tačno.

Milena Dragićević Šešić:

I tu ona kreće u analizu, ja sam zaboravila detalje, objavila je knjigu o tome, to joj je bio rezultat Fulbrajta, i to je stvarno super interesantno kako jedna dobro usmerena akcija donosi rezultate. Taj primer koristim kao primer dobre akcije *advocacy*, zagovaranja. Znači, iskoristiš političke argumente za kulturološki i obrazovni cilj, jer u stvari ti politički argumenti idu u prilog univerzitetu, akademskoj kulturi, ne politici direktno.

Aleksandra Jovićević:

To je sigurno tako, jer ne samo na mom univerzitetu NYU, nego posle sam imala prilike da se uverim u to više puta na drugim univerzitetima, naročito kada sam radila doktorat. Tada sam išla u Lilly Library na Indiana University u Bloomingtonu jer tamo su bili rukopisi Orsona Velsa, o kome sam pisala disertaciju. Vels je prodao sve svoje papire njima. Pa onda Northwestern University, u Ilinoisu i na kraju Jejl, njihova biblioteka, ali to je već bilo 2006., tako da se to ne računa. Ali, za vreme studija je stvarno bilo fascinantno kako je ceo akademski sistem radio i kako je to bilo. To te je stimulisalo dalje da radiš, dane i dane da provodiš u biblioteci... Doduše,

---

² Ka filozofiji bibliotekarstva : Džesi Šir u teoriji i praksi bibliotekarstva 20. veka / Gordana Stokić . – Pančevo : Mali Nemo, 2002.

U SPON I PADOV, DOMAŠAJI I PROMAŠAJI... I ONO ŠTO SMO ZABORAVILI

ja sam u Beogradu u Narodnoj biblioteci i završila studije jer mi je bila ispred kuće. Nije bilo interneta, sad imaš internet, ne moraš nigde iz kuće da ideš. Mi smo preko La Sapienze preplaćeni na sve banke podataka, svih mogućih časopisa, na JSTOR i projekat MUSE, itd.

Milena Dragičević Šešić:

Sad je sve onlajn...

Aleksandra Jovičević:

Onlajn. Ne pamtim kad sam bila u biblioteci. Samo neko ko ovde ide pa istražuje neke rukopise iz sedamnaestog veka, treba da radi u biblioteci.

Milena Dragičević Šešić:

Kad traži neku baš specijalnu arhivu...

Aleksandra Jovičević:

A tada je biblioteka bila jedino mesto gde si mogao da istražuješ, internet pre interneta, na neki način. Pa New York Public Library i njihov division Performing Arts Library u Linkoln centru, fascinantno šta sve ima, čuvaju se računari sa hemijskog čišćenja ili restorana nekih poznatih ličnosti. Iz tadašnjeg mog ugla gledanja to je bilo smešno šta se sve čuvalo, a u stvari je fantastično zato što upravo ta vrsta arhiva, dokumentacije, omogućava da rekonstruišeš neku epohu i da stvoriš neki kontekst u istraživanju, naročito u humanistici...

Milena Dragičević Šešić:

Stigli smo do tvog perioda studija; figura Šeknera prevladava... Antropologija, rideri, akademska kultura, biblioteke... to je sve važno. A sad sledi najvažniji deo, kad stižeš u Srbiju šta od tog багаža ti prenosiš kao profesor, jer ti si, naravno, svašta tamo imala prilike da vidiš i čuješ, naučiš. Znači, u kojoj meri je to znanje opredelilo tvoju nastavu, a možda čak i dramaturšku praksu?

Aleksandra Jovičević:

Malo je bilo dramaturške prakse, zanemarljivo, radila sam svega na dve predstave, ali svakako, što se tiče samog fakulteta, metodologija mojih predavanja bila je drugačija. Nisam mogla baš mnogo da iskočim iz postojećeg standarda, jer sam predavala *Istoriju svetske drame i pozorišta*. Ali, meni su osnove za ta predavanja bile američke istorije pozorišta. Zato što su one bile najpreciznije, najbogatije. U stvari najviše Naglerova istorija teatra, mislim da je on bio i Draganov profesor sa Jeila³, koji je napisao hrestomatiju iz istorije pozorišta, u kojoj nisu bili samo podaci nego je sve bilo praćeno dokumentima epohe koja se predstavljala...

Milena Dragičević Šešić:

Pa to jeste novo za nas. Jer mi smo učili na osnovu knjiga Silvia D`Amika i Ćezare Molinarija, mi smo učili iz italijanskih istorija.

Aleksandra Jovičević:

---

³ <https://www.nytimes.com/1993/04/28/obituaries/alouis-m-nagler-85-a-theater-historian.html>

UŠPONI I PADOVI, DOMAŠAJI I PROMAŠAJI... I ONO ŠTO SMO ZABORAVILI

Jeste, koje su više nekako narativne, diskurzivne, samo ti prepričavaju šta se dešavalo. A ovde je to bilo praćeno konkretnim dokumentima. Recimo, Oskar Broket (Oscar Brockett)⁴, onda Nagler⁵, čuveni istoričari pozorišta... to mi je dosta pomoglo da imam celu aparaturu koja pomaže oko predavanja, pa onda vizuelni deo, poput raznih snimaka predstava. Nije tada bilo na početku devedesetih ni You Tube-a ni Vimea, ničeg... samo snimci i slajdovi, dobro, to je Klaja upotrebljavao pa posle sam ja to nešto koristila jedno vreme. Moja ideja je bila u stvari da se što više približiš praksi, da što više razumeš taj stvaralački proces. I onda naravno da uvedem novu metodu koja je bila usvojena u studijama performansa, koja je pre svega bila antropološka metoda, što bližeg uočavanja i proučavanja određenog fenomena, korišćenjem takozvanog Gircovog "thick description-a" ili što dubljeg zalaska u neki istorijski ili teorijski fenomen. I de-evropeizacija pozorišta što je za mene bilo jako bitno. Zato što su naše studije bile pre svega euroameričke i tu se završavala cela priča. Nikad nismo skoro ništa znali o Južnoj Americi, i o Africi, o Aziji i tako dalje. Sećaš se kad sam htela na poslediplomskim da predajem kurs: Azijsko pozorište – a da su me starije kolege ismejale.

Milena Dragičević Šešić:

Sećam se. Naravno...

Aleksandra Jovičević:

Kao, šta hoćete, hoćete i o afričkom pozorištu da predajete? Je l se sećaš kad su to rekli?

Milena Dragičević Šešić:

Sećam se, kako da ne. Sećam se do koje mere smo mi imali konzervativne starije kolege, to je bio period intenzivnog nacionalizma u društvu - devedesete. Dobro smo mi i ostale na fakultetu...

Aleksandra Jovičević:

Dobro je, posle svega onoga što se dešavalo i kako je bilo. Ali, taj fakultet je ipak nekako bio kao neka enklava, neko malo zaštićeno područje. Čak i u najgore vreme, zar ne? Nikad nije bilo neke strašne cenzure, sem u doba afere Plastični Isus sa Lazarom Stojanovićem, ali kad smo posle mi bile profesorke nije nikad bilo nekako tako strašno na samom Fakultetu, je li, čak i za vreme zakona o univerzitetu, krajem devedesetih?

Milena Dragičević Šešić:

Nije, nije, ne kažem, ali...

Aleksandra Jovičević:

Bilo je sukoba, bilo je budala, bilo je svega...

Aleksandra Jovičević:

A pošto su se otvorile poslediplomske i doktorske studije kod nas, onda je to bila, naravno, prilika da se dalje implementira to znanje stečeno u Americi. Počela sam da predajem predmete poput pozorišne antropologije, i istoriju i teoriju performansa, već kako su se u kom trenutku

---

⁴ History of the Theatre: Pearson New International Edition PDF eBook, Oscar G. Brockett, University of Texas at Austin

⁵ A Source Book in Theatrical History - A. M. Nagler

UŠPONI I PADOVI, DOMAŠAJI I PROMAŠAJI... I ONO ŠTO SMO ZABORAVILI

zvali svi ti predmeti na poslediplomskim i doktorskim studijama. Posle sam nastavila da predajem slične predmete i ovde u Rimu.

Milena Dragičević Šešić:

Tada radiš i na prevodu Šeknera...

Aleksandra Jovičević:

Da, tačno, Šeknera sam prevela. Tačno, tačno. Ivana Vujić i ja smo prevele i priredile izbor Šeknerovih eseja, i nazvali je "Ka postmodernom pozorištu: Između antropologije i pozorišta", ta knjiga je bila revolucionarna. Na žalost, izašla je kad su počeli ratovi pa nije imala možda tako...

Milena Dragičević Šešić:

Veliki odjek...

Aleksandra Jovičević:

...u Jugoslaviji. Bila je mišljena za mnogo veću publiku, ali je imala ipak veliki odjek.

Milena Dragičević Šešić:

Pa, to je dosta važno. Sad, naravno, prevele ste i Barbu i Savarezea, ali to je ipak druga priča.

Aleksandra Jovičević:

To je italijanska priča, doduše preko Danske.

Milena Dragičević Šešić:

Preko Beograda, Barba je već dolazio na BITEF ranih sedamdesetih. Mi smo ga znali direktno, znači nisi ga upoznala preko Amerike. Jesi li još nešto prevodila iz američke teatrologije, kad si pisala za *Scenu*...

Aleksandra Jovičević:

Za *Scenu* sam napisala baš tekst o studijama performansa. To se sećam, urednika Radoslava Lazića, on je tada bio urednik *Scene* kad sam se tek vratila. I on me molio da nešto napišem o tome. I mislim da je to možda moj prvi tekst koji sam objavila u *Sceni*, kad sam tek stigla iz Amerike⁶.

Milena Dragičević Šešić:

To je važno...

Aleksandra Jovičević:

---

⁶ Jovičević, Aleksandra, 1994, [Реч-две о једној новој дисциплини : генеза извођачких наука : позоришне школе у свету: performance studies department, New York University Scena : časopis za pozorišnu umetnost. ISSN 0036-5734. - Год. 30, књ. 2, бр. 5/6 \(септ.-дец. 1994\), стр. 76-80](#)

UŠPONI I PADOVI, DOMAŠAJI I PROMAŠAJI... I ONO ŠTO SMO ZABORAVILI

Pamtim ga kao prvi tekst koji sam objavila u *Sceni*, i to upravo o studijama performansa. Onda sam sve to detaljno objašnjavala, i terminologiju i metodologiju. Npr., kad smo Ivana i ja prevele *Tajnu umetnost glumca*, Barbe i Savareza, mi smo je prevodile sa engleskog, ne sa italijanskog. Ta knjiga je originalno izašla na engleskom jeziku, zato što je većina autora bila iz inostranstva, nisu bili samo italijanski teoretičari, iako ih je bilo dosta...Ali ono što je bilo bitno je ta terminologija koju smo mi prvi put uvodile na naš jezik. Dosta smo se mučili, sećaš se, kad smo prevodile Šeknera. Baš sam o tome pisala u *Sceni*, o terminologiji. I sigurno sam nešto lutala u toj terminologiji, da li su izvođačke umetnosti, scenske umetnosti...

Milena Dragičević Šešić:

I sad se luta. I sad ne može Ivan Medenica da se lako odluči oko srpskih naziva pojedinih termina, zadržava objavljivanje Pavisove knjige kod Klia. Teško mu je da naziv knjige bude *Rečnik performansa* kako je na francuskom, nego predlaže *Rečnik izvedbe*. Ali se opet boji da ga ne optuže za kroatizam, pošto je reč izvedba uobičajena u hrvatskom jeziku... A neće ni termin izvođačke umetnosti jer izvođačke umetnosti su i muzika, u Srbiji se podrazumeva i pozorište i muzika..

Aleksandra Jovičević:

Tačno.

Milena Dragičević Šešić:

Tako još knjiga nije izašla... Patrisa Pavis. Patris Pavis je prvo objavio *Rečnik pozorišnih termina*, pa je onda kasnije uradio *Rečnik performansa*. I sad taj *Rečnik performansa* nikako da izađe. Pazi, Hrvati su već mnoge termine preveli... Recimo, *devised* teatar je *skupno osmišljeno pozorište*. Kad se svi termini prevedu, ti se navikneš, posle izvesnog vremena...

Aleksandra Jovičević:

Čak je i u Italiji je prevladala reč *performans* i to je u mnogome olakšalo stvari. Sad svi izgovaraju *performance studies*, la *performance* oni više nemaju tu dilemu, iako oni sve izvedbene delatnosti nazivaju *spettacolo*, i *studi di spettacolo*, ali su usvojili i *performance*.

Milena Dragičević Šešić:

Ja ne bih isto imala, kod mene bi isto stajalo *performans*, ako Englezi govore *performans*, ako Francuzi, ako ceo svet govori, šta sad mi da prevodimo.

Aleksandra Jovičević:

Tako je. Pogotovo ako je Pavis tako napisao na francuskom.

Milena Dragičević Šešić:

Terminologija je uvek ključno pitanje... U stvari to i jeste glavni zadatak, prevođenje, ne kao direktno prevođenje nego taj *translation studies*, kako da jednu akademsku kulturu uvedeš u našu akademsku kulturu.

Aleksandra Jovičević:

Tačno, tačno. Na Sapijenci postoji odsek za Kulturnu medijaciju (*Mediazione culturale*) na kome se proučavaju ne samo strani jezici već i kulture.

UŠPONI I PADOVI, DOMAŠAJI I PROMAŠAJI... I ONO ŠTO SMO ZABORAVILI

Milena Dragičević Šešić:

Ti si radila u nastavi, to je bilo prvo na redovnim studijama, koje su metodološki ranije precizno postavljene... Onda si na postdiplomskim mogla da širiš svoje područje, a na doktorskim još više da uvedeš nove predmete: Pozorišnu antropologiju, Studije performansa. Objavljivala si tekstove, uredila i prevela Šeknerovu knjigu, i tako dalje. Da li ima još nešto da se kaže o tome kako si podstakla američko-srpske pozorišne veze: nekog dovela na neku konferenciju, predavanje, na neki festival...

Aleksandra Jovičević:

Jesam, kako da ne. Dovala sam nekoliko ljudi iz Amerike na konferenciju koju sam organizovala, *Pozorište i rat*, sećaš se, mislim da je to bilo 2000. Ili 2001.

Milena Dragičević Šešić:

Sećam se, baš smo Erika Munk i ja dosta razgovarale...

Aleksandra Jovičević:

Da, došla je ona, ali bilo je još nekoliko ljudi iz Amerike, ali se sad ne sećam tačno ko... Konferenciju je otvorio Predrag Matvejević koji je prvi put došao u Srbiju, posle jugoslovenskih ratova. Od Amerikanaca se najviše sećam Erike Munk zato što je ona bila najznačajniji američki gost. Ali je bilo još nekoliko ljudi iz Amerike...

Milena Dragičević Šešić:

Kad je to, koje godine je bilo?

Aleksandra Jovičević:

Mislim da je to bilo 2000, uoči 5. oktobra...

Milena Dragičević Šešić:

Je li to bila Justatova konferencija?

Aleksandra Jovičević:

Ne, to je bilo na Sterijinom pozorju. Konferencija teatrologa i pozorišnih kritičara koja se održava svake tri godine. Nekoliko je organizovao Klaja, pa sam onda to uradila ja, posle je Medenica preuzeo, sećaš se.

Milena Dragičević Šešić:

Kako se baš zvala?

Aleksandra Jovičević:

Pozorište i rat.

I onda je Erika Munk posle napravila specijalni broj ili deo specijalnog broja časopisa koji je ona uređivala...

Milena Dragičević Šešić:

TDR?

U SPON I PADOV, DOMAŠAJI I PROMAŠAJI... I ONO ŠTO SMO ZABORAVILI

Aleksandra Jovićević:

Nije TDR, već časopis *Theatre* koji izlazi na Jeju, tada je Erika bila glavni urednik⁷. Kad si rekla TDR, sad sam se setila da je i Branislav Jakovljević učestvovao na toj konferenciji, koji sada predaje na Stanford univerzitetu i koji je šef odseka za performance studies tamo. On je tada završavao upravo doktorske studije na Performans Studies u Njujorku i došao je kao američki đak na tu konferenciju. Branislav mi je jednom davno rekao da je naša knjiga Šeknerovih eseja uticala na njega da ode na Performance Studies... I onda je Erika napravila intervju sa Borkom Pavićević, pa sa Anom Miljanić, i sa još nekim ljudima, Biljanom Srbljanović, npr, jer su oni svi došli na tu konferenciju.

Milena Dragićević Šešić:

Videću, onda možda Ana Miljanić ima negde taj program..

Aleksandra Jovićević:

Možda ima... Nikad na kraju nije izašao zbornik s te konferencije, a da ti ne kažem da u Beogradu imam ceo taj program negde sačuvan. Nisam na kraju uradila zbornik, zašto - ne sećam se više, zbog svih stvari koje su se dešavale posle toga...

Milena Dragićević Šešić:

Posle je bila revolucija, posle si bila ministarka, posle je bilo sto hiljada poslova...

Aleksandra Jovićević:

Isto je bitno i ovo. Kad sam došla u Italiju ponela sam sa sobom taj багаž američkih studija i američke metodologije. I sada predajem, već sam rekla da držim predmet na poslediplomskim koji se zove *Estetika i politika performansa*. I ovde sam prevela knjigu Šeknerovih eseja, "Novi treći svet studija performansa" sa svojim uvodom, ("Il nuovo terzo mondo di performance studies", Bulzoni, 2017). Ali ovde u Italiji preovlađuje uticaj Erike Fišer Lihte, Patrisa Pavis, Josette Ferral, odnosno francusko-nemačke škole. Imaš samo jednu malu grupu ljudi koja produbljuje američku struju studija performansa.

Milena Dragićević Šešić:

Vidim i kod nas sad Medenica gotovo isključivo zasniva svoja istraživanja na teorijama Erike Fišer Lihte. I sad svi doktoranti citiraju Eriku Fišer Lihte.

Aleksandra Jovićević:

Baš sad čitam za ova predavanja koja imam prevod Tankredija Gusmana⁸, koji je pola Namac pola Italijan i on je preveo Eriku Fišer Liht, *Estetiku performansa* na italijanski. I sad je napisao neki rad, gde nigde nije pomenuo nijednog američkog teoretičara, kod njega se sve se vrti oko Evrope...

---

⁷ Jovićević, Aleksandra, 2001, *In a time of war: from the opening speech to the Tenth International*

Symposium of Theater Critics and Scholars, Novi Sad, Yugoslavia, Theater. ISSN 0161-0775. - Vol. 31, issue 1 (2001), str. 14-16

⁸ <https://blogs.fu-berlin.de/performanceartdocumentation/author/tgusman/>

U SPON I PADOV, DOMAŠAJI I PROMAŠAJI... I ONO ŠTO SMO ZABORAVILI

Boni Maranka često dolazi kod nas da drži neka predavanja, vezani smo za nju. Bio je i Dejvid Forgač (David Forgacs) koji je direktor italijanskog odseka na NYU, onda je naravno došao Ričard Šekner koji je dobio počasni doktorat od La Sapience. Trebalo je da dođe Džon Mekenzi (Jon McKenzie) koji je napisao *Perform or Else: From Discipline to Performance* (2001), značajnu knjigu koja je prevedena na hrvatski, on sad predaje na Kornelu, trebalo je da dođe ovde u Rim da održi predavanje i workshop, ali nije došao zbog covid-a...

Aleksandra Jovićević:

Dolazila je jedna moja koleginica, koja je doktoriala iste godine kad i ja naNYU, Jan Cohen Cruz, stalno nam je dolazio neko...

Milena Dragićević Šešić:

Čekaj, Koen Kruz, nju smo negde i objavili. Šta beše pisala? Mislim da je ona došla na prvi Yustat kongres, 29. februar – 2. mart 1996. u Ateljeu 212. Tema: Spektakl – grad – identitet, štampali smo i Zbornik.

Aleksandra Jovićević:

Jeste...

Milena Dragićević Šešić:

Jeste i govorila je o festivalu na ulici u Njujorku i...

Aleksandra Jovićević:

Tako je, tako je.

Milena Dragićević Šešić:

Nisu te konferencije uopšte bile loše. Sad bih trebalo da istražim ko je sve bio, dolazio... Ali, eto vidiš, to je bio tvoj kontakt. Ti si neke ljude dovodila, oni su davali neke ideje, neki su se i vraćali... Jer te YUSTAT konferencije su bile jedine na kojima smo govorili o transdisciplinarnim temama, neighborhood, pa karnevali, manifestacije...

Aleksandra Jovićević:

Jeste, i to je isto bila neka vrsta, kako da kažem, nove metodologije u studijama, nije toga bilo ranije. Nisu se tako proučavali festivali, karnevali, ulica, ulično pozorište u studijama teatra. To je sve zahvaljujući tome.